

**VIERA VO VEREJNOM PRIESTORE
ŠTÁTNA REGULÁCIA
VEREJNÉHO PRAKTIZOVANIA VIERY
PRAVOSLÁVNEHO OBYVATEĽSTVA
V HABSBUERSKEJ MONARCHII
V 18. STOROČÍ (S PRESAHOM DO 19. STOROČIA)**

Nino Delić – Isidora Točanac Radović

DELIĆ, Nino – TOČANAC RADOVIĆ, Isidora. Religion in Public Spaces. State Regulation of the Religious Expression of the Orthodox Population in Public Spaces during the Habsburg Monarchy (18th and Early 19th Centuries). In *Historické štúdie*, 58, 2024, pp. 73 – 87.

The Orthodox population in the Habsburg monarchy were provided with privileges by Emperor Leopold I in the late 17th century. They gave them a high level of religious freedom, including the right to practice their faith in public. One of the most important rights allowed the Orthodox Church to construct temples without any specific limitations. Still, as non-Catholics, the Orthodox were not considered to be equal to the “state religion” but rather were tolerated. Due to the influence of the Roman Catholic clergy, religious statesman and bureaucrats, their right to practice their religion in public and build temples became more and more restricted through the 18th century. New regulations prohibited the Orthodox population to build temples in areas of mixed religion without imperial permission, which was not easy to obtain. The conditions that would lead to granting permission to build a temple were rather demanding and further restrictions from the local (Royal Hungarian) legislative and administrative bodies also hindered construction. Orthodox temples were not allowed to have towers or bells or a main entrance from a street or square. Some kind of barrier had to be installed between a street or square – the public space and the temple entrance or its walls, for example: a fence, stone wall or door etc. This was required so that the Catholic population would not be disturbed by the appearance of “non-believers” during the liturgy or some other religious procession. During Catholic festivals the Orthodox population was obliged to remain calm, stop their work, close their shops and sometimes even participate in rituals. On the other hand, the Catholic population had no such obligation during Orthodox holidays, not even if they were only a small minority in the area. As a consequence, Orthodox religious practice was rarely seen in public and this section of the population was basically isolated from the Catholics who were freely able to influence public life in an area through the public practise of their customs. General permission to build towers, use bells and construct temples with direct access to a street or square was granted in 1787 and 1789 and the situation changed quite quickly.

Orthodox Church, Serbs, Habsburg monarchy, regulations, temples, public areas.

Православне обыватељство, најмá србског повоу, са зачало во вачеј мие ре с'а-хова' на уземие хабсбурскеј монархије во доследку османскеј експанзије до области централнег Балкану од 16. сторуоја. Наприек снахе о једнотне католিকে вие ровызнане обыватељства боли хабсбурски пановници охотни поскытну' новым православным подданым роне уфавы, вратане права на православне вие ровызнане, ак са усалили в спустошеных областях. До конца 17. сторуоја, покiaal' бола вачшина Балкану ако ај вызнамна част Угорска под контролу Османскеј рие, боли миграције православнег обыватељства на уземие Хабсбурговцов скор спорадицке а меншего објему. По Вељкеј турскеј војне, называнеј ај Војна Сватеј лиге, котора са скончила в року 1699, са вшак ситуациа значне зменила. Цисарске војска добили такмер целе уземие Угорска а дочасне са достали ај глбоко до внетроземия Балкану. Обровскы а допосiaal' пресне неурчены почет србских утеченцов са пресидлил на уземие монархије в страчу з османскеј помсты за повстание, котрым са Срби придали на страну поступуюцих хабсбурских војск. Срби втеды компактно осидлили розсияhle уземиа на јулу Угорска, главне в Бачскеј, Сремскеј а нескор ај Торонталскеј столици. Срби са во вељком мнозстве прист'аховали ај до Славонска а Чорватска ако корунных земю в рамци Угорска, кде уж екстовали старше србске усадлости. Највачши почет са вшак усадил на уземи Војенскеј границе, особитнег уземнег утвару поздлж границ с Османскоу риюу, котры бол под приаму контролу вие денскеј Војневој дворскеј рады а неподлиел угорским законом. С „народом“ са пресидлило ај дуhovenство православнеј цркви, т.ј. патриархату в Пеци котры пособил ако србска народна а православна цркевна организациа в Османскеј рии (аутономна воци патриархови в Цариграде). Цисар Леополд I. уделил патриархови Арсенијови III. Чернојевицови (алебо Чернојевицови) привилегиум пре целы србскы православны народ, котре немало престоорове ани часове обмедзение. Привилегиум задефиновало србско-православну комуниту ако особитну политикку ентиту в рамци монархије с правом сукромнег а веејнег вызнания вие, влестнеј цркевнеј организације ако ај обмедзенеј аутономии во вееiach школства, родиннег живота а подобне. К вьсадам прило ај право слободне уплатнюват' набожenske обычaje „вьходнеј цркве гречекого обраду“ (Orientalis Ecclesiae Graeci Ritus), ако бола православна цркев названа а поуживат' стары јулианскы календар без обмедзения.¹

Правне поставение православнег обыватељства в хабсбурскеј монархији

Привилегиами уделеными в роках 1690, 1691 а 1695 цисар Леополд I. православ-

¹ РАДОНИЋ, Јован – КОСТИЋ, Мита. *Српске привилегије 1690 – 1792*. Београд : Српска академија наука, 1954, с. 24; ГАВРИЛОВИЋ, Славко. *О Србима Хабзбуршке монархије*. Београд : Српска књижевна задруга, 2010, с. 198 – 204; ТОЧАНАЦ, Исидора. *Српски народно-црквени сабори (1718 – 1735)*. Београд : Историјски институт, 2008, с. 125 – 126; DELIĆ, Nino. *Becoming an Austrian Subject: Naturalization of Serbian Immigrants in the Austrian Military Frontier in the Early 19th Century, Changing Policies and the Perception of En Masse and Individual Integration of Serbian Migrants*. In BRZOZOWSKA, Zofia A. et al. *Migrations in the Slavic Cultural Space. From the Middle Ages to the Present Day*. Łódź : Łódź University Press; 2022, s. 63 – 66.

nej cirkvi, ktorá bola v monarchii neskôr organizovaná ako Arcibiskupská metropólia v Srijemských Karlovcach (nazývaná aj Karlovačká Metropólia – *Karlovačka mitropolija*; srb.), priznal základnú organizačnú štruktúru ako aj práva na slobodné používanie kostolov a kláštorov, práva na bezpečnosť jej majetku, vyňatie veriacich z povinnosti platiť rímskokatolíckej cirkvi poplatky a podobné výsady. Cisár osobne garantoval vymáhanie práv, ktoré pravoslávnenému obyvateľstvu ako aj cirkvi udelil a pohrozil následkami všetkým, ktorí by sa pokúsili tieto práva ohrozovať.²

Základ fungovania metropólie v Srijemských Karlovcach ako aj právne postavenie pravoslávneho obyvateľstva tým boli pevne zakotvené v habsburskom systéme. Privilégiá udelené na konci 17. storočia však nezostali v nezmenenej podobe. V 18. storočí každý nový panovník potvrdzoval staré privilégiá novým diplomom (*diploma* lat./nem.: verejnou listinou, chartou), ktorá v zásade len opakovala obsah tých predošlých a potvrdzovala ochotu nového cisára akceptovať ich platnosť. Po obsahovej stránke však neboli nové diplomy vždy rovnaké, panovníci ich pri potvrdzovaní mierne korigovali alebo doplnili. Cisár Jozef I. ich potvrdil v roku 1706, Karol VI. v roku 1713 a jeho nástupníčka Mária Terézia v roku 1743.³ Privilégiá však nezostali jedinými dokumentami, ktorými sa v 18. storočí komplexne regulovala tzv. cirkevno-národná autonómia pravoslávneho obyvateľstva. Ako dodatočný výklad a doplnok k privilégiám slúžili aj Regulamenty z rokov 1770 a 1777 a Deklaratorium z roku 1779. Tieto právne listiny boli vydané panovníkom/čkou a zásadne zasahovali do spôsobu fungovania pravoslávnej cirkvi ako aj práv jej veriacich. Dokonca určovali aj reformu siete farností či právomocí duchovenstva. Riešenia, ktoré tieto dokumenty obsahovali, neboli úplne nové, vo veľkej miere predstavovali súhrn už predtým platných pravidiel vydaných v množstve iných predpisov.⁴

Osobitným problémom privilégií bolo, že ich vydal cisár ako najvyššia inštancia. V podstate to bola personifikácia štátnej moci, mimo právny systém jednotlivých korunných zemí. To spôsobovalo, že často boli v rozpore s platnými zákonmi, keďže išlo o vyňatie celej komunity z lokálnej jurisdikcie. To bol problém predovšetkým na území Uhorska, keďže uhorské stavy a snem odmietali uznať právoplatnosť takýchto dokumentov, najmä ak boli v rozpore s platnou krajinskou legislatívou. Metropolita Isaija Djaković už len kvôli tomu ešte na samom začiatku 18. storočia usiloval o „inartikuláciu“ (uzákonenie, legalizáciu) privilégií do uhorského právneho poriadku, no bez úspechu a hlavne bez pomoci z Viedne. Dvor v roku 1763 argumentoval, že na to vlastne nie je dôvod, keďže pravoslávna komunita a srbský národ boli vyňatí z jurisdikcie uhorského snemu privilégiami a zodpovedali sa priamo cisárskemu veličenstvu. Ohľá-

² РАДОНИЋ – КОСТИЋ, *Српске привилегије*, s. 23 – 25, 46 – 48, 53 – 56, 65 – 67; ТОЋАНАС РАДОVIЋ, Isidora. The Great Migration of Serbs and the Question of the Serbian Ethnic and Religious Community in the Habsburg Monarchy. In BRZOZOWSKA, *Migrations in the Slavic Cultural Space*, s. 20 – 21.

³ РАДОНИЋ – КОСТИЋ, *Српске привилегије*, s. 20 – 48; ГАВРИЛОВИЋ, *О Србима*, s. 205 – 207; ТОЋАНАЦ, *Српски народно-црквени сабори*, s. 127 – 128.

⁴ РАДОНИЋ – КОСТИЋ, *Српске привилегије*, s. 97 – 150; ГАВРИЛОВИЋ, Владан. *Дипломатски списи код Срба у Хабзбуршкој монархији и Карловачкој митрополији од краја XVII до средине XIX века*. Ветерник : Лидј, 2001, s. 40 – 41.

dom negatívneho postoja uhorských stavov panovníčka Mária Terézia konštatovala, že Karol VI. v roku 1715 vydal aj dodatočný „ochranný patent“, ktorý bol prečítaný na uhorskom sneme a ktorým boli privilégia vlastne uverejnené aj v Uhorsku, a tým pádom bolo zbytočné ich zaraďovať do legislatívy.⁵ Miestne jurisdikcie však často odmietali právoplatnosť cisárskych privilégií, niekedy dokonca vyhlasovali predpisy, ktoré boli namierené priamo proti nim. Takto napríklad chorvátsky snem v roku 1723 zakázal vlastnícke právo iným ako katolíckym obyvateľom na území, ktoré bolo pod jeho kontrolou ako korunnej zemi v rámci Uhorska. Mária Terézia tento zákon síce odsúhlasila, no ďalší z roku 1741 o nezákonnosti inej ako katolíckej viery v Chorvátsku už nie. Pokusy o zrušenie privilégií zo strany rímskokatolíckej cirkvi a politických kruhov v Chorvátsku a Uhorsku sa objavovali aj v druhej polovici 18. storočia, avšak viedenský dvor ich vždy zablokoval. V rokoch 1744 až 1777 vo Viedni pôsobila samostatná *Ilirská dvorská deputácia* ako špeciálna dvorská inštitúcia, ktorá mala na starosti záležitosti, týkajúce sa Srbov (v habsburskej úradníckej terminológii 18. storočia často nazývaní Ilirmi) a nepriamo aj pravoslávnej komunity, bez jasne vymedzenej územnej či tematickej pôsobnosti, čo často vyvolávalo jurisdikčné spory s inými úradmi.⁶ Z tohto dôvodu bola implementácia privilegovaných práv pravoslávnej komunity a cirkvi v praxi vždy komplikovaná a do značnej miery závisela od postoja miestnej správy ako aj ochoty a možnosti cisárskych úradníkov presadiť ich rešpektovanie.

Regulácia verejného praktizovania viery

Pôvodné privilégia pre pravoslávne obyvateľstvo a cirkev z konca 17. storočia upravovali celý rad otázok, ktoré sa týkali cirkevnej ako aj národno-politickej organizácie pravoslávnej, prevažne srbskej komunity (právo na tzv. národno-cirkevné snemy, výber vlastného vojvodu ako sekulárneho predstaviteľa národa, atď.). Medzi najdôležitejšie otázky však patrilo právo na slobodu vierovyznania a spôsob jeho praktizovania. Právo zachovať si vieru a vyznávať ju v súkromí bolo v prípade pravoslávnych veriacich podobné ako u protestantských konfesií v Uhorsku. Právo na verejné prejavy viery, slobodnú výstavbu kostolov a budovanie cirkevných inštitúcií, ktoré privilégia v podstate zabezpečovali, bolo však v rozpore s dominantným a zvýhodňovaným postavením rímskokatolíckej cirkvi v monarchii. Verejný priestor bol zo zásady rezervovaný pre dominantné náboženstvo a nemal slúžiť na zviditeľnenie iných, nanajvýš tolerovaných skupín. Z toho dôvodu sa pôvodné privilégia už začiatkom 18. storočia stali „trňom v oku“ hlavne katolíckych cirkevných hodnostárov, ako aj niektorých zemepánov a úradníkov. Výsady, ktoré umožňovali pravoslávnemu obyvateľstvu viditeľne a verejne prejavovať svoju náboženskú príslušnosť boli napádané najčastejšie.

Podľa pôvodných privilégií mali pravoslávni veriaci právo budovať kostol v lo-

⁵ ГАВРИЛОВИЋ, *О Србима*, s. 205 – 207; ГРБИЋ Манојло. *Карловачко владичанство*, 2. Карловац 1891, s. 39 – 42.

⁶ ГАВРИЛОВИЋ, *О Србима*, s. 170 – 172; SCHWICKER, Johann Heinrich. *Politische geschichte der Serben in Ungarn*. Budapest 1880, s. 78 – 81, 225 – 240.

kalitách, v ktorých boli trvalo prítomní. Diplomy garantujúce privilégiá však neboli jediné právne normy, ktoré regulovali činnosť metropólie. Namiesto toho, aby menili samotné znenie pôvodných listín, čo vždy vyvolávalo rozruch a odpor pravoslávnych cirkevných hodnostárov, panovníci často z iniciatívy poradcov a dôležitých štátnych úradníkov vydávali iné dokumenty (dekréty, rozkazy atď.), ktorými v skutočnosti zužovali predtým definovaný rámec práv. Už na začiatku 18. storočia žiadal kardinál Lipót (*Leopold*) Kollonich (*Collonicz, Colonitz, Kolonić*), primas Uhorska a ostrihomský arcibiskup ako aj jeden z najbližších radcov Leopolda I., aby sa pravoslávny obyvateľom zúžilo právo na slobodné budovanie a opravu kostolov.⁷ Po vyhnaní Osmanov a dobytí Banátu a Srbska cisárskymi vojskami v roku 1718 viedenský dvor rozhodol, že na týchto územiach začne implementovať voči pravoslávnej cirkvi politiku, ktorá bola odlišná od rámca definovaného v spomínaných privilégiách. Viedeň už v roku 1719 vydala predbežný zákaz budovania nových a dokonca aj opravu pôvodných pravoslávnych kostolov a kláštorov v týchto oblastiach.⁸ V roku 1724 bol vytvorený nový právny koncept, ktorý bol s malými zmenami zaradený do deklarácie cisára Karola VI. z roku 1727 a jej neskoršieho znenia v roku 1729. V podstate išlo o „výklad“ časti práv z pôvodných privilégií. Sloboda budovania a opravy kostolov či kláštorov bola deklaratívne zachovaná, pribudol však „výklad“, že je na to potrebný súhlas panovníka, ktorý mal posúdiť, či je stavba alebo rekonštrukcia naozaj potrebná. Kvôli protestom pravoslávnej cirkvi viedenský dvor tieto dokumenty nakoniec stiahol, no ich platnosť sa de facto rozšírila vo zvyšku monarchie, najmä po stiahnutí cisárskych vojsk zo Srbska pod tlakom Osmanov v roku 1739.⁹

Definitívna zmena základného práva na slobodnú výstavbu či opravu kostolov prišla v roku 1746, keď Mária Terézia nariadila zabezpečiť povinný súhlas úradov dokonca aj na ich dostavbu. V roku 1750 vyšiel predpis, ktorý žiadal povinne doložiť názor miestnych orgánov k žiadosti o výstavbu. Od roku 1753 už platil predpis, že pravoslávni veriaci mohli požiadať o výstavbu kostola len v lokalite, v ktorej mali najmenej 30 domov, teda žilo tam najmenej 30 rodín, ak išlo o konfesiónálne zmiešané obce. Rovnaké pravidlo platilo aj pre „uzavreté“ obce (mestá). Vo vidieckych sídlach, kde žili výlučne len pravoslávni obyvatelia a v minimálnom počte 30 domácností, predpis v zásade neurčoval dodatočné povolenia. Od roku 1765 sa vyžadoval – ako súčasť žia-

⁷ ГРУЈИЋ, Радослав М. *Како се поступало са српским молбама да двору ћесара аустријског последње године живота патријарха Арсенија III Чарнојевића*. Нови Сад : Матица српска, 1906, ч. 15, 16.

⁸ РУВАРАЦ, Димитрије. Мојсије Петровић, митрополит београдски 1713 – 1730. Прилог историји Српске цркве. In *Споменик Српске краљевске академије*, 1898, ч. 34, с. 168 – 169; ТОЧАНАЦ, *Српски народно-црквени сабори*, с. 132.

⁹ Архив Српске академије наука и уметности у Sремским Карловцима (д’алеј АSАНУК), фонд Митрополијско-патријаршијски архив В, ч. 1729/1; РУВАРАЦ, *Мојсије Петровић*, с. 111; ПАВЛОВИЋ, Драгољуб М. Административна и црквена политика аустријска у Србији (од 1718 – 1739), In *Глас Српске краљевске академије*, 1901, ч. 62, с. 182.183; ХАЦИЋ, Антоније. Два прилога из г. 1727. за повесницу српског народа. In *Српски Летопис*, 1881, ч. 125, ч. 114 – 115; ТОЧАНАЦ, *Српски народно-црквени сабори*, с. 133–134; АSАНУК, фонд Митрополијско-патријаршијски архив В, ч. 1729/1.

dosti o dostavbu či výstavbu – aj presný rozpočet a celková projektová dokumentácia.¹⁰ Všetky tieto predpisy sa však dodržiavali podľa toho, kto bol pánom v danej lokalite. Proti novým predpisom a ich rôznym interpretáciám pravoslávna cirkev protestovala. Duchovenstvo zo západnej časti metropólie, ktorá sa skoro celým územím nachádzala na Vojenskej hranici a pod plnou kontrolou viedenských vojenských úradov, sa na cirkevno-národnom sneme konanom v Sriaemských Karlovciach v roku 1769 sťažovalo, že má veľké problémy s opravou a výstavbou kostolov a že mnohé kvôli tomu chátajú.¹¹

Výstavba nových kostolov bola dodatočne zaťažena povinnosťou priebežne hlásiť vývoj stavbárskych prác a plnenie pôvodného finančného plánu ako aj zákazom zobrať úver na tieto účely.¹² Predpisy potom boli premietnuté aj do spomínaných Regulamentov z rokov 1770 a 1777 či Deklaratória z roku 1779. Kostoly vybudované do roku 1777 mohli zostať a mohli byť aj opravované. Nové kostoly však mohli byť slobodne postavené len v „otvorených“ sídliskách (vidieckych obciach), kde bolo minimálne 30 pravoslávnych domácností. Všade inde – a hlavne v konfesiónálne zmiešaných lokalitách – bolo nutné získať povolenie Dvorskej kancelárie. K povoleniu bolo treba vybrať pozitívne stanovisko miestnej správy, projekt stavby alebo rekonštrukcie, finančný plán, dôkaz o finančných možnostiach pravoslávnej obce a podobné dokumenty ako to vyžadovali už staršie predpisy.¹³

V Uhorsku paralelne platili aj iné predpisy, ktoré obmedzovali budovanie pravoslávnych kostolov ako aj všetkých nekatolíckych bohoslužobných objektov. V zásade platilo, že nekatolícke chrámy nesmeli mať vysoké veže, zvonice či zvon a vo všetkých miestach, kde žilo katolícke obyvateľstvo (hlavne v mestách) bolo zakázané, aby nekatolícke chrámy boli príliš viditeľné a nesmeli mať hlavný vchod na námestie, ba ani priamo na ulicu. Tak vznikali priam bizarné architektonicko-urbanistické riešenia, keď napríklad v Temešvári bol pravoslávny kostol – síce situovaný na hlavnom námestí –, ale nevedol z neho vstup do kostola a dokonca bol od námestia oddelený múrom. Vchody do kostolov boli kvôli predpisom často orientované na malé vedľajšie uličky a bez priameho kontaktu s ulicou. Parcelu, na ktorej stál kostol orientovaný na ulicu, musel od nej oddeľovať múr, plot a brána a samotné kostoly mali často dva vchody – hlavný orientovaný na menej významnú ulicu a vedľajší (v praxi fungoval ako hlavný), ktorý sa zvyčajne nachádzal na bočnej strane stavby a viedol buď do dvora (porty), alebo výnimočne aj na ulicu. Do úvahy treba brať aj fakt, že z dogmatického hľadiska

¹⁰ ГАВРИЛОВИЋ, Славко – ЈАКШИЋ, Иван. Грађа о православним црквима Карловачке митрополије XVIII века. In *Споменик Српске академије наука и уметности*, 1981, ч. 123, с. IX – X; СИМЕОНИЋ-ЧОКИЋ, Стеван. Српске привилегије. In *Војводина II*, Нови Сад 1941, с. 77 – 78.

¹¹ АСАДУК, фонд Митрополијско-патријаршијски архив А, ч. 1774/90.

¹² ГАВРИЛОВИЋ – ЈАКШИЋ, Грађа, с. IX – X.

¹³ Regulácia výstavby a opráv kostolov podľa znenia Deklaratória z roku 1779. *Das Allerhöchste Erläuterungs-Rescript der Illyrischen Nation. (Benignum Rescriptum Declaratorium Nationis Illyricae) vom 16. Juli 1779 (ohne Beilagen). II. Die Instruktion für die Erzbischöflichen Assistenten. III. Das Consistorial-System (Systema Consistoriale) vom 5. April 1782.* Wien : k.k. Hof- u. Staatsdruckerey, 1860, с. 47 – 49; РАДОНИЋ-КОСТИЋ, *Српске привилегије*, с. 148 – 150.

musí byť pravoslávny kostol osou oltárnej apsidy orientovaný na východ, čo čiastočne obmedzovalo možné riešenia jeho umiestnenia na parcele.¹⁴

V druhej polovici 18. storočia sa ešte začalo vyžadovať, aby si pravoslávni veriaci vybrali vonkajší vzhľad kostola nie podľa vlastných predstáv či potrieb, ale na základe vopred daných, typizovaných vzorov určených štátnou mocou. Tento predpis bol platný nielen pre pravoslávnu cirkev, ale aj pre rímskokatolícku. Cieľom bolo dať obciam jednotný ráz a držať ich náklady pod kontrolou, no zároveň aj vytvoriť „štátnu architektonickú identitu“. Takýmto spôsobom bol pravoslávnej cirkvi vnútený pre ňu celkom atypický architektonický estetický prejav. Vzory kostolov, ktoré bolo možné postaviť, boli skoro identické ako v prípade novopostavených katolíckych chrámov a patrili k barokovému umeleckému štýlu pochádzajúcemu zo západnej Európy. Oficiálne sa takýto postup štátnej moci vysvetľoval starostlivosťou o finančnú situáciu pravoslávnych obcí, keďže výber konštrukčného vzoru pomerne presne projektoval aj náklady. Existujú však aj interpretácie, ktoré tento predpis dávajú do súvislosti so snahami určitých politických kruhov uľahčiť postupný prechod pravoslávneho obyvateľstva ku katolicizmu a potom aj bezproblémové prevzatie kontroly nad už vybudovaným kostolom zo strany rímskokatolíckej cirkvi. Nariadiť typizáciu architektonických riešení pre nové pravoslávne chrámy totiž navrhoval ešte začiatkom 18. storočia kardinál Kollonich. Treba však spomenúť, že aj predtým ako začali platiť tieto predpisy, srbské pravoslávne obce stavali kostoly častejšie podľa moderných vzorov z okolia a menej podľa starých obyčajov.¹⁵

Bez ohľadu na rôzne interpretácie o príčinách odsúhlasenia tohto predpisu, jeho implementácia mala zjavne niekoľko jasných následkov vo verejnej sfére. Typizáciou konštrukcií chrámov sa celkom podarilo zjednotiť esteticko-architektonický obraz religiózne zmiešaných miest. Bolo skoro nemožné rozoznať katolícky kostol od pravoslávneho, najmä z diaľky. Bolo potrebné sa priblížiť k samotným budovám a venovať pozornosť špecifickým architektonickým prvkom (ako boli kríže alebo nápisy), aby bolo zrejmé, ktorej náboženskej obci daný objekt patrí. Či už náhodou alebo naschvál, takýmto spôsobom štátna moc docielila estetickú jednotnosť vonkajšieho výzoru miest na juhu Uhorska podľa vzoru, ktorý bol typický pre západnú časť monarchie s dominantne katolíckym obyvateľstvom. Návštevník južných uhorských miest, najmä ak pochádzal z cudziny, vlastne nedostal žiaden vonkajší podnet k tomu, aby si všimol, že na tomto území žili ľudia rôznych vierovyznaní.

¹⁴ Komplexnú štúdiu architektonických charakteristík pravoslávnych chrámov v dnešnom Maďarsku s množstvom fotografií, ktoré okrem iného znázorňujú aj uvedené riešenia, publikoval relatívne nedávno Zoran Vukosavljević. ВУКОСАВЉЕВИЋ, Зоран – VUKOSZÁVLYEV, Zorán. *Архитектура српских православних цркава у Мађарској – Szerb ortodox templomépítészet Magyarországon*. Будимпешта; Budapest : TERC; Srpski institut, 2021, s. 34, 287 – 292.

¹⁵ CVITANOVIĆ, Đurđica. Idejni nacrti za gradnju tipiziranih crkava u Vojnoj krajini. In *Vojna krajina – povjesni pregled – historiografija – rasprave*. Zagreb 1984, s. 411 – 429; BOTICA, Dubravka. Odredbe o gradnji i oblikovanju crkava na području Vojne krajine u Hrvatskoj u kontekstu „državnog arhitektonskog identiteta“ Habsburške monarhije. In *Arhitekturna zgodovina*, 2016, č. 3, s. 35 – 44; ВУКОСАВЉЕВИЋ – VUKOSZÁVLYEV, *Архитектура*, s. 29, 54 – 56, 115 – 183.

Vonkajší jednotný vzhľad náboženských objektov však nekorešpondoval s riešeniami vnútorného priestoru. Vnútro pravoslávneho kostola nebolo predmetom predpisov a obmedzení. Pravoslávne duchovenstvo ho tak mohlo upraviť podľa vlastných estetických preferencií a reálnych potrieb, ktoré vyplývali z liturgického rádu a dogmatických noriem. V praxi to znamenalo, že ak cudzí návštevník niektorého z nábožensky zmiešaných miest na juhu Uhorska, alebo v Chorvátsku, Slavónsku či Vojenskej hranice len s veľkou námahou mohol podľa vonkajšieho vzhľadu rozpoznať pravoslávny kostol od katolíckeho, pri vstupe do nich mohol hneď zbadáť rozdiely a ich príslušnosť k určitej konfesii. Aj takýmto spôsobom sa prejavoval rozdiel medzi náboženským prejavom v súkromnom a verejnom priestore.¹⁶

Otázka plnej slobody verejnej prezentácie nekatolíckych konfesii nebola vyriešená ani Tolerančným patentom z roku 1781. Patentom totiž bola predpísaná všeobecná náboženská tolerancia, ale nie rovnoprávnosť vierovyznaní. Patent riešil len právo praktizovania viery v súkromí, nie na verejnosti, a vôbec neobmedzoval staršie predpisy, ktoré sa týkali pravoslávnej cirkvi a konštrukcie kostolov.¹⁷ V Uhorsku bol predpis o zákaze používania zvoníc plnohodnotne zrušený v roku 1787 a zákaz orientácie nekatolíckych chrámov na ulicu či námestie až v roku 1789.¹⁸ Až od 90. rokov 18. storočia sa začala slobodnejšia výstavba nielen kostolov, ale aj dostavba existujúcich zvonnicami a novšími vchodmi.

Predpismi sa okrem iného regulovalo aj právo na sviatky. Počas pravoslávnych sviatkov neexistovali pre príslušníkov ostatných náboženstiev v danej lokalite žiadne obmedzenia, ale pre nekatolíkov platil zákaz rušiť slávenie významných katolíckych sviatkov prácou, otvoreným obchodom alebo nebudaj spevom, liturgiou či iným spôsobom. Deklaratórium z roku 1779 ustanovilo, aby sa v obciach, v ktorých pravoslávni žili spolu s katolíkmi, rešpektovala nedeľa ako sviatok uznávaný oboma náboženskými skupinami. V prípade najdôležitejších katolíckych sviatkov (menovite Vianoc a Božieho tela) predpis požadoval, aby sa pravoslávni pridali k sviatkovaniu alebo „aspoň“ nevyrušovali. Z toho dôvodu im bolo zakázané otvárať obchody, či vykonávať prácu. Pri ostatných výlučne katolíckych sviatkoch sa nevyžadovalo, aby sa pravoslávni zúčastňovali osláv, no od 8. do 11. hodiny predpoludním (keď boli katolícke omše a procesie) im bolo zakázané otvárať obchody. Dodržiavanie ticha a pokoja počas katolíckych sviatkov sa vyžadovala tiež.¹⁹

¹⁶ Vnútro kostolov bolo prispôbované špecifickým potrebám „byzantského“, t. j. východného obradu. ВУКОСАВЉЕВИЋ – ВУКОСЗÁВЉЕВ, *Архитектура*, s. 42 – 56.

¹⁷ HELFERT, Joseph. *Die Rechte und Verfassung der Akatholiken in dem Österreichischem Kaiserstaate*. Prag : Thomas Thabor, 1843, s. 6 – 8, 192 – 193; KROPATSCHEK, Joseph. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer Systematischen Verbindung*, II. Wien 1785, s. 421 – 476, tu s. 422 – 424; ВУКОСАВЉЕВИЋ – ВУКОСЗÁВЉЕВ, *Архитектура*, s. 34.

¹⁸ Vukosavljević uvádza iné dátumy zrušenia zákazov ako je to v oficiálnych zbierkach predpisov. SCHWERDLING, Johann. *Praktische Anwendung aller k. k. Verordnungen in geistlichen Sachen, Publico-Ecclesiasticis, vom Antritte der Regierung weiland Marien Theresien, bis ersten Jänner 1790*. Teil 3. Wien : Johann Georg Möckle, 1790, s. 141; HELFERT, *Die Rechte*, s. 193; ВУКОСАВЉЕВИЋ – ВУКОСЗÁВЉЕВ, *Архитектура*, s. 34, 125, 283;

¹⁹ *Das Allerhöchste Erläuterungs-Rescript*, s. 46.

Takýmto spôsobom štátna moc priamo zasahovala do každodenného života najmä väčších miest, v ktorých boli početné obchody. Bez ohľadu na náboženskú skladbu obyvateľov jednotlivých miest, aj malá komunita katolíkov svojou prítomnosťou menila pravidlá, ktorými sa riadili remeselnícko-obchodné, ale aj kultúrne aktivity. Inak povedané, aj v meste s prevahou pravoslávneho obyvateľstva sa katolícka menšina stávala v sociálnom a kultúrnom živote viditeľnejšou vďaka vynútenému uprednostňovaniu ich verejného náboženského života. Aj v tomto prípade sa dá povedať, že verejný priestor bol rezervovaný pre dominantnú náboženskú skupinu, zatiaľ čo „tolerované“ konfesie mali obmedzenejšie možnosti ovplyvňovať život mestskej komunity.

Reštrikcie a ich implementácia v praxi

Medzi najčastejšie obmedzenia v 18. storočí patril už spomínaný zákaz výstavby veží ako aj zvoníc. Pravoslávne kostoly v nábožensky zmiešaných mestách často nesmeli mať priamy vchod z námestia či ulice. Architekti sa však dokázali vynásť a ponúknuť riešenia, ktoré jednak rešpektovali predpisy a zároveň umožňovali, aby sa kostol predsa len nachádzal na viditeľnom mieste a tvoril súčasť panorámy mesta. Niekedy tak vznikali priam bizarné architektonicko-urbanistické riešenia.

Obr. 1. Rímskokatolícky kostol Sv. Juraja s priečelím na námestie. Pohľad zo strany pravoslávneho kostola šikmo cez námestie. (Foto: autori)

Obr. 2. Sídlo Pravoslávneho biskupa v Temešvári (vľavo); Kostol Nanebovstúpenia Pána (vpravo).
(Foto: Voytek S)

Výborný príklad spomínaných obmedzení a vysporiadania sa s nimi je jedno z hlavných námestí, v minulosti hlavné námestie (dnes Námestie jednoty; Piața Unirii) v Temešvári, v niekdajšom uhorskom Banáte, dnes v Rumunsku. Po veľkom požiarí v roku 1736 sa začalo s rekonštrukciou katolíckej katedrály sv. Juraja priamo na námestí a o niečo neskôr aj pravoslávneho kostola Nanebovstúpenia Pána ktorý bol situovaný takmer oproti. Pravoslávny chrám bol postavený v rokoch 1745 – 1748.²⁰

Zatiaľ čo katolícka katedrála mala veľký a pompézny hlavný vchod na námestie, tak pravoslávny kostol (aj dnes súčasť Srbskej pravoslávnej cirkvi – Temešvárskej eparchie) bol k námestiu otočený „chrptom“, t. j. zadnou oltárnou apsidou. Ale ani tá nemala priamy kontakt s námestím. V súlade s platnými predpismi, medzi námestím a múrmi kostola bol postavený vysoký plot a brána, ktoré oddeľovali priestor okolo chrámu od verejného priestoru na námestí.

Toto riešenie ostalo zachované dodnes. Pri prechádzke námestím možno vidieť, že pravoslávny kostol je jediným stavebným prvkom, ktorý s verejným priestorom nevytvára spoločný ambientálny celok.

Pravoslávny biskup mal zo svojho sídla vchod, okná ba aj balkón priamo na námestie, zatiaľ čo jeho kostol bol otočený námestiu „chrptom“ a oddelený plotom. Dá sa

²⁰ *Православна српска Саборна црква у Темишвару*, Темишвар : Православна српска општина у Темишвару, 2010, s. 1–2.

Obr. 3. Pravoslávny kostol Nanebovstúpenia Pána v Temešvári. Hlavný vchod s bránou a portou na západnej strane. Pohľad z ulice. (Foto: Elisabeth Packi)

povedať, že riešenie vytvára všeobecný dojem, ako keby biskupovo sídlo bolo hlavnou budovou v spoločnej štruktúre s kostolom, ktorý figuruje ako vedľajšia (menej dôležitá) stavba. Hlavný vchod do kostola sa nachádza na strane oproti námestiu, na západnej strane pod vežami a vedie najprv do porty (kostolného dvora) a až potom k veľkej bráne a plotu, ktoré aj túto časť priestoru oddeľovali od relatívne malej uličky. Vizualne oddelenie od námestia však nebolo jediné špecifikum tohto chrámu. Horná časť veží bola vybudovaná až v roku 1791 počas rozsiahlej rekonštrukcie kostola. Legenda vraví, že veže nesmeli byť vysoké, lebo sa armáda sťažovala, že prekážajú výhľadu z pevnosti.²¹ Skôr ako o vojenské strategické ciele išlo o znemožnenie získať povolenie na výstavbu veží predtým ako boli zrušené reštriktívne predpisy.

Samotný vizuálny dojem, ktorý museli mať návštevníci i obyvatelia mesta z tohto a podobných riešení, nebol jediným dôsledkom regulácie verejného priestoru. Oveľa dôležitejšie bolo, aký vplyv malo na každodenný život v meste a na interakciu občanov. Môžeme si predstaviť, ako to muselo vyzerat' napríklad v nedeľu počas boho-

²¹ *Православна српска Саборна црква*, s. 2.

služieb. Zatiaľ čo katolícki mešťania vychádzali po omši priamo na hlavné námestie a predlžovali vzájomnú komunikáciu, stretávali sa a spoznávali navzájom, pravoslávni občania vychádzali akoby „inkognito“ do priestoru kostolnej porty a potom do vedľajšej uličky, bez akéhokoľvek priameho styku s katolíkmi, ktorí boli vzdialení ani nie sto metrov. Hlavné námestie – ako centrálny priestor interakcie a komunikácie a „hlavná“ tepna mesta – v tomto prípade malo skôr funkciu vizualizácie separovania ľudí či štátnou mocou nariadeného preferovania veriacich jednej konfesie. V tomto prípade išlo o mesto s významnou pravoslávnu komunitou, ktorá mala finančné zázemie a vplyv, vďaka čomu si mohla postaviť veľký kostol na hlavnom námestí. V iných lokalitách bola situácia horšia.

V meste Karlovac v dnešnom Chorvátsku bolo katolícke obyvateľstvo síce vždy majoritné, no keďže mesto v prvej polovici 18. storočia predstavovalo de facto „veľké kasárne“ a mal v ňom sídlo aj regionálny súd, nemocnica a väznica, časom sa pravoslávna obec rozrástla o množstvo vojakov, úradníkov, chorých či väzňov, teda ľudí, ktorí síce v meste žili, ale právne neboli mešťanmi. Úradujúci generál a veliteľ mesta (pevnosti) barón Leopold Scherzer v roku 1752 umožnil pravoslávny obyvateľom zriadiť kaplnku v súkromnom dome na okraji mesta, ďaleko od zraku ostatných mešťanov a hlavne bez vonkajších znakov bohoslužobného objektu. Jeho nástupca, generál Benvenuto Sigmund gróf Petazzi, nebol rovnako tolerantný. Petazzi bol náboženský fanatik a veľký podporovateľ jezuitského rádu. Svoje náboženské postoje dal naplno najavo, keď pomáhal pri násilnom prevzatí pravoslávneho kláštora Marča gréckokatolíkmi v 50. rokoch 18. storočia. Zástupca Dvorskej kancelárie vo Viedni a jeden z najbližších radcov Karola VI. Ján Krištof von Bartenstein priradil generála ku skupine „nebezpečných ľudí“, ktorí intrigami presadzovali vlastné záujmy. Opísal ho ako človeka, ktorý nemal problém posielat' správy s nepravdivými informáciami alebo aj ignorovať rozkazy, ak boli v prospech pravoslávnych, či obviňovať štátne inštitúcie, že príliš zanedbávajú náboženskú otázku.²²

Generál v roku 1762 zakázal akýkoľvek pohyb pravoslávnych kňazov v meste Karlovac, nariadil zákaz pochovávanía pravoslávnych zosnulých na cintoríne a dokonca aj ich verejne viditeľný presun v rakvách mimo mesta (presun musel byť utajený, mimo zraku mešťanov). Toto evidentné porušenie privilégií musela nakoniec riešiť samotná panovníčka Mária Terézia osobne listom, teda rozkazom generálovi, aby sa pridržiaval platných predpisov. Pravoslávna cirkev sa potom snažila o povolenie postaviť kostol najprv u vojenských a od roku 1778, keď sa Karlovac stal slobodným kráľovským mestom a správu prevzali mešťania, u civilných úradov, avšak bez úspechov. Magistrát mesta Karlovac v roku 1782, teda už po vydaní Tolerančného patentu, dokonca nariadil zatvoriť už aj spomínanú jedinú súkromnú kaplnku pre pravoslávnych veriacich. Odôvodnenie sa zakladalo na výklade predpisov: nesplnenie požiadavky 30 pravoslávnych domov v meste ako základný predpoklad práva na kaplnku či kostol. Magistrát totiž do tohto čísla nerátal vojakov, väzňov, chorých a ani občanov

²² SCHWICKER, Johann Heinrich. *Zur Geschichte der kirchlichen Union in der Croatischen Militärgänge: eine geschichtliche Studie nach den Acten des Archives der ehemaligen königlich ungarischen Hofkanzlei*. Wien : Karl Gerold's Sohn, 1874, s. 17 – 22, 58 – 63.

Obr. 4. Pravoslávny kostol Sv. Nikolu v meste Karlovac. (Dobová pohľadnica)

žijúcich v prenájme. Magistrát nariadenie interpretoval tak, že pravoslávni občania museli vlastniť 30 budov a nie tvoriť 30 domácností v meste, aby si mohli nárokovat' na kaplnku či kostol. Pravoslávna cirkev pritom tvrdila, že v meste bolo 39 pravoslávnych domácností. Nakoniec veliteľ posádky generál Gyulay veľkoryso povolil, aby sa kaplnka premiestnila do priestorov v rámci kasární, ktoré právne neboli súčasťou mesta. Na protest metropolitu reagovala Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada v roku 1783 novým nariadením, ktorým kaplnku predsa len povolila. S obmedzením, že sa bude nachádzať v súkromnom dome (nie ako osobitná stavba) a bohoslužby sa nebudú konať na verejnosti. Zároveň bolo nariadené, aby sa pravoslávne obyvateľstvo mesta znovu a presne sčítalo. V roku 1784 rovnaká inštitúcia doplnila nariadenie zákazom liturgického spevu pri pohrebe, hlavne na verejnosti v uliciach mesta, keď sa premiestňovala rakva na cintorín.

Na naliehanie metropolitu miestodržiteľská rada v roku 1785 predsa len povolila výstavbu nového kostola; nie farského, len filiálneho kostola. Priam neveriteľným úspechom bolo, že kostol mohol mať vchod z hlavnej ulice, ako aj veže a zvonice. Bol to dôkaz, že v politike centrálnej vlády sa niečo zásadne menilo a verejné praktizovanie viery nekatolíckych veriacich už nebolo považované za úplne neprípustné. Kostol Sv. Nikolu (Mikuláša) v Karlovci bol vysvätený až v roku 1803.²³

Ešte lepší príklad štátnej regulácie „verejného vyznávania viery“ je slobodné mesto Terst v dnešnom Taliansku, v ktorom sa počas 18. storočia usídlila početná srbská

²³ ГРБИЋ, *Карловачко владичанство*, s. 134 – 140; CETINA, Nikola. Saborni hram Svetog oca Nikolaja u Karlovcu, In *Identitet*, 2009, č. 133, s. 44.

a grécka pravoslávna komunita obchodníkov. Máriu Teréziu poprosili o povolenie vybudovať kostol a zriadiť pravoslávnu cirkevnú obec, čo im v roku 1751 aj povolila. Všetky náboženské obrady sa však mohli konať len na dvore kostola, akékoľvek procesie v meste boli zakázané. Kňazom bolo povolené vykonávať úkony aj mimo kostola u chorých a umierajúcich, no jedine v súkromí. Samotná pohrebná procesia nesmela byť sviatočná, t. j. nesmela byť príliš viditeľná a poburovať iných mešťanov. Veľký kostol Sv. Spiridona sa potom budoval dlhé roky.²⁴

V meste Rijeka (dnes v Chorvátsku) sa príbeh okolo výstavby pravoslávneho kostola a slobodného praktizovania viery na verejnosti odohrával inak ako vo vnútrozemí Uhorska. Cisár Karol VI. už v roku 1717 udelil výsady jednej skupine gréckych pravoslávnych obchodníkov, ktorí sa chceli usadiť v meste. Dostali právo na slobodu viery, bohoslužby ako aj možnosť postaviť si kostol. Tieto výsady de facto zrušil cisársky dekrét z roku 1719, ktorým bolo budovanie nových pravoslávnych kostolov zakázané. Grécki obchodníci sa však vynašili a v súlade s novou legislatívou vybudovali chrám mimo mesta, ktorý oficiálne zaregistrovali ako súkromnú kaplnku, ktorej majiteľom bol jeden z nich. O desaťrocie neskôr sa obchodníci snažili o obnovu drevenej kaplnky ako murovaného kostola, ale narazili na odpor už spomínaného grófa Petazzicho.²⁵ Drevená konštrukcia postupne chátrala a čoraz väčšia srbská pravoslávna komunita v meste sa snažila dostať nové povolenie na stavbu chrámu. Na tento účel zakúpila v roku 1778 aj pozemok mimo mesta. Miestna samospráva však proti stavbe namietala argumentom, že ich v meste nežije dostatočne veľa, keďže rodín bolo len 16. Kvôli tomu sa pravoslávni Srbi rozhodli kúpiť dom a zriadiť v ňom súkromnú kaplnku (namiesto schátranej starej gréckej). Praktizovanie viery sa tak naďalej odohrávalo výlučne v súkromnom prostredí a bez práva na zviditeľnenie na verejnosti. Miestne úrady sa od roku 1782 snažili zakázať aj verejné pohreby na území mesta a dokonca aj špecifické pohrebné obyčaje pravoslávnych veriacich. Po dlhotrvajúcom právnom boji sa podarilo tieto zákazy zrušiť v roku 1784.²⁶ V tom istom roku dostala pravoslávna obec konečne aj povolenie na vybudovanie kostola. Musela však kúpiť novú parcelu za hranicami mesta, aby nový kostol zrejme nevyrušoval miestnych obyvateľov. Základy boli položené v roku 1788, chrám Sv. Nikolaja bol dokončený o dva roky

²⁴ ГРБИЋ, Карловачко владичанство, s. 118 – 122; КОСТИЋ, Мита. Српско трговачко насеље у Трсту XVIII века. In *Историјски часопис*, 1954/55, č. 5, s. 167 – 187.

²⁵ Gradnja hrama Sv. oca Nikolaja 1717 – 1746. – Dokumenti, pripr. B. MALNAR, D. MARJANIĆ, N. LABUS, In *Artefakti*, 2004, č. 6 – 7, s. 42 – 47, 54 – 55, 70 – 101; ROKSANDIĆ, Drago. *Etmos, konfesija, tolerancija*. Zagreb : Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, 2004, s. 87 – 92; ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ, Исидора. Православна заједница и парохија у Риједи у 18. веку. In *Зборник о Србији у Хрватској*, 2022, č. 13, s. 50 – 53.

²⁶ Gradnja hrama Sv. oca Nikolaja, s. 41 – 57; KOBLEK, Giovanni. *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. I. Fiume : Stabilimento tipo-litografico Fiumano di E. Mohovich, 1896, s. 153; КОСТИЋ, Мита. Српско трговачко насеље на Риједи у XVIII веку. In *Историјски часопис*, 1957, č. 7, s. 40 – 43; МАТЕЈЧИЋ, Радмила. Српско-православна црква св. Николе у Риједи. In *Зборник за ликовне уметности*, 1973, č. 9, s. 179, 181; ТОШЕВА KARPOWICZ, Љубинка. *Православна општина у Риједи 1720 – 1868*. Београд : Епархијски управни одбор Епархије горњокарловачке; Ријека : Српска православна црквена општина, 2002, s. 120; ТОЧАНАЦ РАДОВИЋ, Православна заједница, s. 62 – 64.

neskôr. Počas samotného procesu výstavby bolo treba vyriešiť množstvo problémov s úradmi.²⁷

Jeden zo spôsobov – ako predovšetkým mestské samosprávy často pod vplyvom kňazov, mníchov a iných predstaviteľov katolíckej cirkvi znemožňovali dostavbu nekatolíckych kostolov či zvoníc – bolo zneužívanie predpisov o rozpočte. Magistráty argumentovali, že by dostavba či výstavba boli príliš drahé a pravoslávnu obec nadmerne finančne zaťažili, a tak takéto žiadosti zamietali. Zvonice sa na pravoslávnych kostoloch v Uhorsku, po mnohých zamietnutých žiadostiach, začali masívne stavať od roku 1781, keď už bolo jasné aký politický kurz nabrala centrálna vláda. Koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa začali projektovať nové stavby, ktoré už automaticky ráтали s vysokou vežou/ami a zvonmi, čo v minulosti nebolo možné. Umiestnenie kostolov v rámci parcely sa tiež zmenilo s tendenciou – vybudovať vonkajší múr s hlavným vchodom pod vežou/ami priamo na ulicu či námestie.²⁸ Takýmto spôsobom postupne odpadli pôvodne veľmi dištinktívne znaky pravoslávnych kostolov a umožnili lepší i keď nie úplne rovnoprávny status pravoslávnych občanov pri ich praktizovaní viery vo verejnom priestore.

Cieľom všetkých obmedzení pre nekatolíkov v 18. storočí bolo „nevyrušovať“ katolícke obyvateľstvo mesta a poburovať náboženskú väčšinu (niekedy aj menšinu) „bezbožnými“ obyčajmi. Legislatíva a úrady tým veľakrát docielili aj vizualizáciu želananej náboženskej hierarchie, niekedy aj s jasnou a voľným okom viditeľnou výhodou v prospech jednej skupiny a diskriminácie druhej. Právny rámec a praktické riešenia mali aj silný vplyv na interakciu medzi náboženskými obcami, respektíve medzi meštianskymi komunitami. Verejný priestor, aj keď z funkčného hľadiska projektovaný ako miesto komunikácie a zblížovania sa, výmeny služieb, tovarov a názorov, čiže ako integračný prvok či mechanizmus fungovania spoločnosti v husto zaľudnených osídleniach (mestách), v prípade nábožensky heterogénnych oblastí habsburskej monarchie často slúžil ako miesto zviditeľňovania a separovania spoločenských vrstiev a demonštrovania rozdielov medzi nimi. Verejný priestor tak bol vo funkcii vizualizácie, ba až propagácie „spoločenského poriadku“. To však nemuselo vždy znamenať, že spomínané rozdiely boli viditeľné všetkým ľuďom a všade. Uprednostňovanie „štátneho“ náboženstva malo za dôsledok uplatňovanie politiky riadeného zjednocovania architektonicko-urbanistického výzoru, urbánnej panorámy, všeobecnej estetiky ako aj spoločenského života miest podľa západných, predovšetkým katolíckych vzorov. Tým pádom náhodný návštevník nábožensky zmiešaného mesta na juhu Uhorska si nemusel hneď všimnúť skutočnú štruktúru obyvateľstva a ešte menej jestvujúcu spoločenskú hierarchiu. Samotní občania mesta si však tejto skutočnosti boli určite dostatočne vedomí, keďže im ju skoro každodenne pripomínali architektonické riešenia alebo obmedzenia vo sfére spoločenského života. Dodatočné regulácie Márie Terézie zo 70.

²⁷ Gradnja hrama Sv. oca Nikolaja, s. 56 – 109; МАТЕЈЧИЋ, Српско-православна црква, s. 181 – 192; ТОШЕВА КАРПОВИЌ, Љубинка. Проблеми изградње православне цркве у Ријеци : (1717 – 1792). In *Зборник о Србима у Хрватској*, 2007, č. 6, s 17 – 21.

²⁸ ГАВРИЛОВИЋ – ЈАКШИЋ, Грађа, s. IX – X; ВУКОСАВЉЕВИЋ – ВУКОСЗÁВЉЕВ, *Архитектура*, s. 34 – 36, 146, 283 – 284, 287 – 293.

rokov 18. storočia síce presnejšie stanovili práva pravoslávnych veriacich na výstavbu kostolov, ale neriešili ich nerovnoprávne postavenie. Ani Tolerančný patent Jozefa II. z roku 1781 v podstate nezmenil verejné postavenie pravoslávnych veriacich, keďže len potvrdil už dávno získaný status tolerovaného náboženstva. Až dekrétmi uhorského miestodržiteľstva z rokov 1787 a 1789 bol na území Uhorska zrušený všeobecný zákaz výstavby veží a zvoníc nekatolíckych kostolov a nutnosť umiestnenia vchodov mimo hlavných ulíc a námestí. Odvtedy sa stavba pravoslávnych kostolov v monarchii zjednodušila a zrýchlila, problémy sa však objavovali aj v 19. storočí, a to hlavne v dôsledku politiky miestnych úradov.

Nino Delić, PhD.; Isidora Točanac Radović, PhD., Inštitút Histórie Belehrad (Istorijski institut Beograd), Knez Mihailova 36/2, 11000 Beograd, Srbská republika.

HISTORICKÉ ŠTÚDIE 58

ROČENKA HISTORICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED, v. v. i.

ANNUAL OF INSTITUTE OF HISTORY
OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

JAHRBUCH DES INSTITUTES FÜR GESCHICHTE
DER SLOWAKISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

HISTORICKÝ ÚSTAV SAV, v. v. i., 2024
VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 2024

HISTORICKÉ ŠTÚDIE

Vydanie publikácie finančne podporila Slovenská akadémia vied na základe odporúčania Edičnej rady SAV.

Zostavili:

Mgr. Ingrid Kušniráková, PhD.

Mgr. Peter Macho, PhD.

Mgr. Maroš Hertel, PhD.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú autori.

Authors are responsible for the content of studies.

Für den Inhalt eines Beitrags trägt allein der Autor Verantwortung.

Objednávky posielajte na adresu: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava. Tel.: +421 2 20 920 203, e-mail: vedasav@gmail.com.

The orders send to the address: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava. Tel.: +421 2 20 920 203, e-mail: vedasav@gmail.com.

Bestellungen übersenden Sie an die Adresse: VEDA, vydavateľstvo SAV, Dúbravská cesta 9, 845 02 Bratislava. Tel.: +421 2 20 920 203, e-mail: vedasav@gmail.com.

Príspevky posielajte na adresu:

Historický ústav SAV, v. v. i., P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava.

E-mail: ingrid.kusnirakova@savba.sk

Contributions send to the adress:

Historický ústav SAV, v. v. i., P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava.

E-mail: ingrid.kusnirakova@savba.sk

Die Beiträge übersenden Sie an die Adresse:

Historický ústav SAV, v. v. i., P. O. Box 198, Klemensova 19, 814 99 Bratislava.

E-mail: ingrid.kusnirakova@savba.sk

Hlavná redaktorka: *Mgr. Ingrid Kušniráková, PhD.*

Výkonný redaktor: *Mgr. Peter Macho, PhD.*

Recenzenti: *doc. PhDr. Peter Podolan, PhD.*

Mgr. Marek Junek, PhD.

© Historický ústav SAV, v. v. i., 2024

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2024

ISBN 978-80-224-2080-8

ISSN 0440-9515

OBSAH

Súkromný a verejný priestor v mestách v ranom novoveku

BADA, Michal: Príspevok ku problematike premien a vnímania priestoru, miest a krajiny v ranom novoveku	9
ČIČAJ, Viliam: Ženský priestor alebo svet žien	29
SZALMA, Štefan: „Turcismus“ ako sprievodný jav osmanskou-uhorskej územnej rivality	39
HAAS KIANIČKA, Daniel: Verejný verus súkromný priestor. Súkromné bývanie v kremnickej erárnej mincovni v 18. storočí	61
DELIČ, Nino – TOČANAC RADOVIČ, Isidora: Viera vo verejnom priestore. Štátna regulácia verejného praktizovania viery pravoslávneho obyvateľstva v habsburskej monarchii v 18. storočí (s presahom do 19. storočia)	73

Verejný priestor a jeho využívanie v nacionálnych a politických zápasoch 19. a 20. storočia

KODAJOVÁ, Daniela: Od tajnej vychádzky na Devín po sprievody na námestí	91
MANNOVÁ, Elena: Spolky a mestský priestor. Teoretická dichotómia verejný/súkromný v praxi dobrovoľných združení	105
LASLAVÍKOVÁ, Jana: Od Hummela k Hviezdoslavovi. Stratégie obsadzovania verejného priestoru v Prešporku na príklade Mestského divadla a priestrannosti pred ním	121
KURHAJCOVÁ, Alica: Symbolická komunikácia verejného priestoru pri prechode z monarchie do republiky: na príklade pomníkovej kultúry miest Zvolenskej župy	135
MACHO, Peter – HERTEL, Maroš: Premeny názvov ulíc a námestí v Trnave v rokoch 1918 – 1939	153

CONTENTS

Private and Public Spaces in Cities in the Early Modern Period

BADA, Michal: Contribution to the Issue of the Transformations and Perception of Spaces, Places, and Landscapes in the Early Modern Period	9
ČIČAJ, Viliam: Spaces for Women or the World of Women	29
SZALMA, Štefan: “Turcism” as a Phenomenon That Accompanied the Territorial Rivalry of the Ottomans and Hungarians	39
HAAS KIANIČKA, Daniel: Public versus Private Spaces. Private Housing within Kremnica Mint in the 18th Century	61
DELIĆ, Nino – TOČANAC RADOVIĆ, Isidora: Religion in Public Spaces. State Regulation of the Religious Expression of the Orthodox Population in Public Spaces during the Habsburg Monarchy (18th and Early 19th Centuries)	73

Public Spaces and Its Use in the Nationalist and Political Struggles of the 19th and 20th Centuries

KODAJOVÁ, Daniela: From a Secret Outing to Devín to Parades on the Squares	91
MANNOVÁ, Elena: Voluntary Associations and Urban Spaces. The Theoretical Dichotomy of Public/Private in the Daily Work of Voluntary Societies	105
LASLAVÍKOVÁ, Jana: From Hummel to Hviezdoslav. Strategies for the Occupation of Public Spaces in Pressburg Using the Example of the Municipal Theatre and the Space in Front of It	121
KURHAJCOVÁ, Alica: Symbolic Communication through Public Spaces during the Transition from the Monarchy to a Republic: Zvolen County’s Towns as Reflected in Memorial Culture	135
MACHO, Peter – HERTEL, Maroš: Changes in the Names of Streets and Squares in Trnava between 1918 and 1939	153

INHALTSVERZEICHNIS

Privater und öffentlicher Raum in den Städten in der Frühen Neuzeit

BADA, Michal: Ein Beitrag zum Problem des Wandels und der Wahrnehmung von dem Raum, der Städte und der Landschaft in der Frühen Neuzeit	9
ČIČAJ, Viliam: Frauenraum oder die Welt der Frauen	29
SZALMA, Štefan: „Turzismus“ als Begleiterscheinung der osmanisch-ungarischen territorialen Rivalität	39
HAAS KIANIČKA, Daniel: Öffentlicher und privater Raum. Privates Wohnen in der Münzstätte von Kremnitz im 18. Jahrhundert	61
DELIĆ, Nino – TOČANAC RADOVIĆ, Isidora: Der Glaube im öffentlichen Raum. Staatliche Regulierung der öffentlichen Glaubensausübung der orthodoxen Bevölkerung in der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert (mit Übergang zum 19. Jahrhundert)	73

Öffentlicher Raum und seine Nutzung in den nationalen und politischen Kämpfen des 19. und 20. Jahrhunderts

KODAJOVÁ, Daniela: Vom geheimen Spaziergang nach Theben bis zu den Paraden auf dem Platz	91
MANNOVÁ, Elena: Freiwillige Vereine und städtischer Raum. Die theoretische Dichotomie öffentlich/privat in der Praxis der freiwilligen Vereinigungen	105
LASLAVÍKOVÁ, Jana: Von Hummel bis Hviezdoslav. Strategien der Besetzung des öffentlichen Raums in Pressburg am Beispiel des Stadttheaters und des Platzes vor dem Theater	121
KURHAJCOVÁ, Alica: Symbolische Kommunikation des öffentlichen Raums im Übergang von der Monarchie zur Republik: am Beispiel der Denkmalkultur in den Städten von Sohler Gespanschaft	135
MACHO, Peter – HERTEL, Maroš: Veränderungen der Benennungen von Straßen und Plätzen in Trnava in den Jahren 1918 – 1939	153

HISTORICKÉ ŠTÚDIE 58

Zodpovedný redaktor: PhDr. Peter Kolník
Technická redaktorka: Jana Janíková

Prvé vydanie.

Vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied,
Centrum spoločných činností SAV, v. v. i., Dúbravská cesta 5820/9, 841 04 Bratislava,
v roku 2024 ako svoju 4 762. publikáciu.

Strán 176.

Historické štúdie sú indexované v databáze EBSCOhost.

ISBN 978-80-224-2080-8
ISSN 0440-9515